

Прихованість Бога та теорія ігор

В'ячеслав Стецько

Ця стаття – короткий нарис невеликої частини проблеми прихованості Бога, а також спроба показати, як за допомогою використання теорії ігор можна підходити до цієї проблеми. Також маємо намір показати, яким чином теорія ігор може бути корисною, та внести нову якість у сучасну біблійну герменевтику.

Ключові слова: біблійна герменевтика, Божя скритість, теорія ігор, Джон Шеленберг, Стівен Брамс.

Теорію інтерпретації текстів Святого Письма прийнято називати біблійною герменевтикою, хоча, якщо взяти саму фразу «біблійна герменевтика», то виникає ряд питань, особливо щодо значення слова «герменевтика» та його функціонування в сучасній біблеїстиці. Якщо ж, не вникаючи в тонкощі розвитку різних герменевтик, подивимося на існуючі визначення герменевтики біблійної, то більшість із них підкреслюють інструментальний характер цієї дисципліни: головним її завданням є знайти та застосувати відповідний ключ, який дозволить із найбільшою вірогідністю відтворити значення текстів Святого Письма. Цей ключ – різноманітні методи та підходи, які протягом століть знайшли своє місце в біблійних науках. Тому часто кажуть, що біблійна герменевтика – це наука, яка опрацьовує правила, принципи та методи інтерпретації Біблії¹. Серед відомих – історично-критичний метод, нарративний, риторичний. Також є ряд підходів, наприклад, соціологічний чи психологічний, завдяки яким можна досліджувати ті фрагменти Біблії, які стали предметом уваги сучасних наук.

Час показує, що біблійна герменевтика – це наука, відкрита для розробки нових методів та підходів, які будуть у змозі дати відповідь

¹ Добыкин Д. Г. Лекции по введению в Священное Писание Ветхого Завета: учеб. пособие / Д. Г. Добыкин; Санкт-Петербург. православная духовная акад. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. православной духовной акад, 2012. – С. 76.

на питання складних філософсько-релігійних теорій і які змушують сучасну біблеїстику шукати в біблійному тексті нових значень, ідей та аргументів.

Ця стаття – короткий нарис невеликої частини проблеми *таємничості Бога*, поставленої відомим філософом релігії Джоном Шеленбергом, а також спроба показати, як за допомогою підходу теорії ігор можна цю проблему розглядати. В останній частині статті маємо намір показати, яким чином підхід теорії ігор може бути корисним та як можна внести нову якість у сучасну біблійну герменевтику.

1. Божа прихованість Джона Шеленберга

Канадський філософ релігії Дж. Шеленберг відомий передусім працями на тему Божої прихованість. Одна з його перших книг – «Божа прихованість та людська свідомість»², а також числені статті³ та виступи⁴, присвячені розвитку аргументу проти теїзму, який називається *аргументом із прихованості*. У чому полягає цей аргумент? У своїй фундаментальній праці Шеленберг формулює його так⁵:

1. Якщо Бог є, то Його любов є досконалою.
2. Якщо досконало люблячий Бог існує, то розумної не-віри не існує.
3. Розумна не-віра існує.
4. Досконало люблячий Бог не існує.
5. Бога немає.

Свій аргумент Шеленберг направляє до тих, хто шукає раціональних суджень існування та віри в Бога в традиційному теїзмі, де Бог розуміється як істота трансцендентна, як особа досконала, всемогут-

² Schellenberg J. L. *Divine Hiddenness and Human Reason*. – Ithaca : Cornell University Press, 2006. – 217 p.

³ Варто згадати інші книги чи статті: *The Hiddenness Argument: Philosophy's New Challenge to Belief in God*. – Oxford, 2015; *Divine Hiddenness Justifies Atheism* / Peterson M. L. VanArragon R. J. *Contemporary Debates in Philosophy of Religion*. – Oxford : Blackwell, 2004. P. 30-41; *Hiddenness, Humility, And Human Immaturity*, доступ на www.jlschellenberg.com

⁴ На порталі www.closertotruth.com

⁵ Schellenberg J. L. *Divine Hiddenness and Human Reason*. – Ithaca: Cornell University Press, 2006. – P. 83.

ній Творець. Згідно з твердженнями класичного теїзму, Бог не тільки всемогутній, досконалий, але і благий, добрий, люблячий. Його любов безмежна та досконала. Досконала любов не допускає будь-яких форм ненависті, завжди відкрита для іншого. Тільки Бог може любити досконалою любов'ю. Це твердження використовує у своєму доказі Шеленберг. Засновок (1), на його думку, не підлягає сумніву.

Розвиваючи тему люблячого Бога, канадський філософ звертається до аналогії з люблячою матір'ю, щоб показати, що любов Бога набагато більша та сильніша, ніж любов матері до дитини⁶. Якщо мати ніколи не залишить своєї дитини і завжди відкрита для неї, то тим більше Бог, Який є люблячим Творцем усіх людей (Його дітей), зацікавлений, щоб люди Його знали та в Нього вірили.

Проте в цьому світі все не так, існує велика група тих, хто не вірить, а також розумна не-віра. Серед усіх засновок та тверджень у своєму аргументі Шеленберг певним сумнівам піддає тільки засновок (2), оскільки інші виникають із попередніх. Але й у випадку (2) ситуація виглядає не такою складною, як здається. Якщо Бог існує, то повинен, як люблячий, досконалий і всемогутній, довести й показати Своє існування створінню так, щоб ніхто не мав сумніву в Його існуванні. На жаль, так не є. Безліч людей на цьому світі не тільки сумніваються, що Він існує, але також в Нього не вірять; навіть серед людей «віруючих» далеко не всі переконані, чи Він існує насправді. Безпосередньо та прямо не можна Його пізнати, а, значить, з якихось причин Він приховується. Шеленберг іде далі у своєму аргументі та стверджує, що люблячого Бога не існує (4), а якщо не існує люблячого Бога, то не існує Бога взагалі (5).

Аргумент із прихованості Бога, як здається, – одна з найцікавіших спроб підтримати існування Бога⁷, хоча питання не нове⁸. Біблійні тексти також показують нам Бога, Який безпосередньо не відкривається людині. Христос під час розп'яття звертається до Бога, Який Його

⁶ Schellenberg J. L. Divine Hiddenness Justifies Atheism... – P. 31-33.

⁷ Інша спроба – це аргумент існування зла.

⁸ Пауль Шерер, наприклад, ще в 60-х роках стверджував, що якщо Бог приховується, то існують відповідні приводи для цього. А може, це ми шукаємо Його не в тому місці де треба? Scherer P. Love Is a Spendthrift. – New York : Harper and Row, 1961. – P. 4-5.

залишив (Мф 27:46). Нового значення цей аргумент набув у другій половині ХХ століття, власне, завдяки працям Шеленберга⁹.

Не бракує, звісно, і критиків цього аргументу. Безпосередньо в дискусію із Шеленбергом вступив американський аналітичний філософ Пауль Мозер¹⁰. Згідно з ним, немає доказів, що людина не отримує відповіді від Бога, що Він їй не відкривається, а навіть якщо відповіді немає, то це ще не означає, що вона не прийде. Бог, якщо Він всесильний та люблячий, має потенційну можливість завжди відкритися людині. З другого боку, якщо йдеться про відповідь зі сторони Бога, то не належить її очікувати відразу. Божа любов – це не любов матері. Бог може впливати на ситуацію досконалим чином, так, як жодна матір не може. Тож можемо говорити, що Божа прихованість ще не є підставою для атеїзму. У всякому разі висновок (5), як здається, передчасний.

Нас передусім цікавить засновок (2): якщо досконало люблячий Бог існує, то розумної не-віри не існує. По-іншому можна сказати, що якщо б існував досконало люблячий Бог, то Він не приховувався б та не допустив би не-віру. Якщо ж правдою є твердження (3), то це може означати, що Бога чи дійсно немає, чи Його прихованість має свій сенс.

Дж. Шеленберга не стільки цікавить причина Божої прихованості, як можливість підтримати саму тезу про Його існування. Під поняттям прихованості він має на увазі брак переконливих доказів існування Бога.

Питання, яке нас цікавить, дещо інше: які можуть бути причини прихованості Бога і чи ці причини можуть допомогти нам зрозуміти, що з висновком про неіснування Бога треба бути досить обережним? З другого боку, чи відповідна аргументація причин Божої прихованості може дати нам аргументи про існування Бога? Звернімося до теорії, яку запропонував Стівен Брамс.

⁹ Див. статтю на тему Божої скритості в Стенфордській енциклопедії філософії <http://plato.stanford.edu/entries/divine-hiddenness/>

¹⁰ Moser Paul K. Divine Hiddenness Does Not Justify Atheism / Peterson M. L. Van Arragon R. J. Contemporary Debates in Philosophy of Religion. – Oxford : Blackwell, 2004. – P. 57.

2. Гра в одкровення Стівена Брамса

Теорія ігор – це розділ математики, який займається вивченням ситуацій із взаємозалежними рішеннями, де їх результат залежить від прийнятих рішень усіх гравців¹¹. Ця теорія в основному знайшла застосування в соціальних науках, зокрема в економіці, політиці, соціології. С. Брамс уперше вжив теорію ігор до гуманітарних наук, особливо до теології та філософії¹². У концепції Брамса Бог в основному також є Богом класичного теїзму. Це Бог трансцендентний, Який має власну мотивацію до дії; також Він має ряд конкретних цілей, яких бажає досягти. І хоча Брамс не вважає Бога за істоту всемогутню, та все ж таки Він є Творцем, творить чудеса та наділяє людей великою силою і свобідною волею. Якщо Бог має власні інтереси та цілі, то можна Його вважати за гравця¹³. З іншого боку маємо людину, яка також через володіння свобідною волею має власні інтереси, цілі та прагнення.

У теорії ігор, запропонованій С. Брамсом, не ставиться питання про існування Бога, мова також не йде про формулювання доказів за чи проти Його існування. Питання, яке ставить американський теоретик ігор, – чи раціонально вірити в існування Бога та шукати на це доказів. З другого боку, якщо Бог існує, то чи раціонально для Нього Себе відкривати, об'являтися людині? Питання перебуває в області відносин між Богом та людиною – власне, у тій же області, яку аналізував Шеленберг. Різниця полягає в тому, що Брамс розглядає відносини між Богом та людиною з точки зору динаміки раціональності.

У грі в одкровення Бог та людина мають по дві стратегії¹⁴. Бог може себе об'явити і таким чином підтвердити своє існування, може натомисть і не об'являти себе, залишатися прихованим, недоступним для безпосереднього пізнання. Так само і людина має дві стратегії: вірити в існування Бога чи не вірити. Таким чином:

- Бог (1) хоче, щоб людина вірила в Його існування; (2) воліє не виявляти себе.

¹¹ Див.: гасло Теорія ігор в Encyclopedia of Philosophy: Thomson Gale. – 2006. – Vol. 4. – P. 14-15.

¹² Див.: Brams S. Game Theory and the Humanities. – MIT : Bridging Two Worlds, 2011. – 336 p.

¹³ Зазначимо, що в загальному вжитку слово «гра» відноситься до сфери розваги, а також часто набирає негативно-етичного значення. У нашому випадку йдеться про певні ситуації, можливо, конфліктні, де головним завданням сторін є вирішення проблеми.

¹⁴ Детальний огляд гри в одкровення див.: Brams S. Game Theory and the Humanities. – P. 81-91.

- Людина (1) хоче, щоб віра (або її відсутність) в існування Бога була підтверджена доказами (або їх відсутністю); (2) воліє вірити в існування Бога, ніж у Його відсутність.

Методика теорії ігор у цьому моменті вимагає побудови відповідної матриці, яка дозволить проаналізувати всі найкращі варіанти поведінки гравців та визначити домінантні стратегії¹⁵. Головним елементом цієї матриці є повторюваний цикл: (1) людина не вірить, незважаючи на докази: не-віра в існування не підтверджена → (2) людина вірить доказам: віра в існування підтверджена → (3) людина вірить без доказів: віра в існування не підтверджена → (4) людина не вірить без доказів: невіра в існування підтверджена. Бог, зі Свого боку, може відкритися або ж не відкриватися і тим самим не підтверджувати Своє існування.

Згідно з Брамсом, цей цикл повторюється протягом багатьох століть існування людства. Елементи (1-4) – це конкретні кроки, які робить Бог або людина залежно від рушійної сили. Гравець володіє рушійною силою тільки тоді, коли може протриматися в грі довше за свого суперника, тобто зможе затримати гру на одному з кроків. Оскільки у взаєминах людини і Бога йдеться передусім про докази існування Бога, а далі – про віру в Його існування (а не любов), то в Бога немає причин для відкритого виявлення Себе. Яким чином Бог може перевірити віру людини, якщо попередньо підтвердив Своє існування? Тому для Нього найкраща стратегія (ціль) – не відкривати Себе. Це домінуюча стратегія, яку має тільки Бог. Гра в одкровення є грою помірно циклічною, а це означає, що гравець воліє залишитися при найкращому результаті. Найгірший спільний результат для Бога і людини це (1), найкращий для Бога – (3), а для людини – (2)¹⁶. З точки зору людини, стратегія Бога не відкриватися можлива тоді, коли або Його дійсно не існує, або коли Він воліє з якихось причин приховуватися. Людина не може розрізнити ці дві можливості, але якщо Бог

¹⁵ У цій статті ми обмежимося загальним оглядом підходу теорії ігор у контексті гри в одкровення. Більш детально *див.*: Biblical Games: Game Theory and the Hebrew Bible. – MIT, 2002. – 236 p.; Game Theory and the Humanities. MIT: Bridging Two Worlds, 2011. – 336 p.; Superior Beings. If They Exist, How Would We Know?: Game-Theoretic Implications of Omnipotence, Omniscience, Immortality, and Incomprehensibility. – Verlag New York : Springer, 2010. – 202 p.

¹⁶ *Див.* матрицю *Brams S. Game Theory and the Humanities.* – P. 82.

існує, то знає, що Він вибере стратегію, домінуючу в цій грі, тобто не відкриватися.

Якщо ми подивимося на відносини людини та Бога протягом історії, починаючи з біблійних текстів, то побачимо, що Бог завжди вибирає стратегію прихованості та вимагає від людини акту віри. У Біблії Бог ніколи безпосередньо не представляє доказів Свого існування. Вимагає від людей не тільки щирої віри, а й віри без доказів.

Однак, якщо йдеться про тексти Святого Письма, то треба сказати: ніхто в Біблії не ставить під сумнів саме існування Бога. Бог є, але Він не доступний у безпосередньому огляді. Відносини між Богом та людиною не відбуваються через безпосередній контакт, який відкриває Його сутність та наміри щодо творіння. Бог бажає бути незбагненим.

Історія взаємин Мойсея з Богом показує, що у Своїх взаєминах із вибраним народом Він не вибирає стратегію безпосередньої відкритості. Візьмімо також історію Іова. Ані він, ані його приятелі не сумніваються в існуванні Бога. Творець має Свої плани та цілі. Вимагає віри.

Огляд Нового Завіту дещо поширює нам перспективу Божої прихованості. Варто згадати діалог Фоми з Ісусом Христом у контексті його сумнівів та визнання: *«Господь мій і Бог мій»*. Слова Христа ставлять Божу прихованість у перспективі віри: *«Блаженні ті, що не бачили й увірували»* (Ів 20:29).

Але не тільки біблійна історія відкриває нам динаміку одкровення Бога. Також історія хоча б останніх століть є місцем питань про існування чи неіснування Бога, Його прихованості та віри в Нього серед визнаючих різних релігій. Історія воєн, голоду, катаклізмів показує, що люди не тільки втрачають віру в існування Бога, але також її знаходять.

Як у контексті гри в одкровення належить розглядати аргумент Шеленберга? Здається, що цей аргумент, як і теза про неіснування Бога, у світлі теорії ігор набуває нового значення. Бог не тільки є досконалою любов'ю, але також Богом, Який має власні цілі. Він є сутністю раціональною, як і людина є істотою раціональною. Проблема доказу – це проблема людини, і вона чудово розуміє, що надання доказів або їх ненадання залежить виключно від раціонального вибору Бога у грі в одкровення.

Можна сказати, що Божою любов'ю полягає у вірі в Його існування. Не можна любити когось, чиє існування ставиться під сумнів. Якщо

з поняття любові приходимо до висновку про неіснування Бога, тоді саме питання про Нього в контексті досконалої любові непотрібне. Поняття любові та віри лежать в області двосторонніх відносин. Якщо бажаємо переконатися в існуванні або неіснуванні Бога, треба зініціювати ці відносини. Теорія ігор на прикладі гри в одкровення показує, яким чином розвиваються та підтримуються відносини між Богом та людиною. Шеленбер не бере до уваги, що рівноправне право ходу мають дві сторони. В аргументі Шеленберга тільки Бог є тим, на стороні Якого лежить ініціатива одкровення. Здається, що ця теза передчасна. Якщо людина має право вірити або невірити (3-й пункт аргументу Шеленберга), то це означає, що Бог і людина мають однакове право ходу.

Теорія ігор звертає велику увагу на раціональність гравця. Раціональність означає вибір стратегії кращої та домінуючої. Якщо ми подивимося на аргумент Шеленберга зі сторони раціональності, то теза про існування чи неіснування Бога не є такою очевидною. Розумна не-віра існує, але також може існувати розумна віра. Великою мірою питання про розумність вибору лежить у площині раціональності. Для когось раціонально вірити в існування Бога, для когось – ні. Це показує історія. Якщо відносини між Богом та людиною – гра, то історичні цикли віри та не-віри вимагають від двох сторін гри зміни стратегії. Зі сторони Бога, наприклад, це спроба нового одкровення в історії – через подію чи, як то було дві тисячі років тому, через Месію.

3. Декілька висновків. Теорія ігор як підхід у біблійній герменевтиці

1. Аргумент щодо Божої скритості в цій статті є тільки прикладом сучасних філософсько-релігійних проблем, який показує способи інтерпретації понять, що часто з'являються у Святому Письмі. Божа любов – це одне з головних понять Нового Завіту. Неодноразово автори новозавітних текстів розвивають цю тему. Особливу теологію любові виклали євангелисти, а також апостол Павло (хоча б глава 13 Першого послання до Коринтян). Цікаво, що аналогію з любов'ю матері взято за основу аргументу неіснування Бога. Таким чином, в аргументі із прихованості використано основну для більшості релігій,

у тому числі християнства, ідею відносин між Богом та людиною. А якщо Бог є дійсно люблячим, і до того ж досконалим чином, то зробить усе, щоб показати серйозність Своїх відносин до людини, і таким чином не буде з якихось причин приховуватися.

Що нового може внести теорія ігор у розуміння даної проблеми? Передусім, акцент на раціональність діяльності людини та Бога, як ми бачимо на прикладі різних біблійних історій. І Бог, і люди мають свої цілі в цьому світі, які не завжди збігаються. Таким чином, відносини між ними набувають різних форм та вимірів. За допомогою існуючих методів та підходів ми можемо розглядати ті ж самі біблійні описи, але теорія ігор звертає увагу на динаміку цих відносин та аналізує раціональність прийняття рішень. У цьому плані жоден з існуючих методів не має таких можливостей.

Але не тільки біблійні історії людських взаємин можна аналізувати з точки зору теорії ігор, а й ключові поняття, такі, як любов. І якщо навіть не вирішимо проблему, то можемо наблизитись до кращого її розуміння. Це означає, що цей підхід може буди хорошим інструментом для аналізу не тільки ряду ситуацій, у яких перебуває людина, але й прийняття життєвих рішень на базі біблійних текстів повчального характеру.

2. Серед історій, які розглядає Стівен Брамс, є історія створення світу, спокуси Єви, жертвоприношення Ісаака, взаємини між Богом та Мойсеєм. Головним чином це історії зі Старого Заповіту. Не всі біблійні тексти, звісно, можна аналізувати за допомогою цього підходу. Передусім це тексти наративні, у яких відбувається розвиток акції. У цьому плані також і Новозавітні тексти підходять, як от Діяння апостолів, де життя і вчинки апостола Павла розглядаються з перспективи конкретних рішень та виборів, конфліктів та інтриг. Власне, ці рішення мають вплинути на стратегічний вибір багатьох біблійних персонажів. Яким чином закінчиться та чи інша історія? Чи її результат позитивно вплине на життя героя Біблії? Усе залежить від індивідуальних непростих рішень.

Завдання, яке ставить теорія ігор, – це розгляд та аналіз динаміки прийняття рішень у складних ситуаціях. А Святе Письмо є книгою, де взаємовідносини між Богом та людьми і самими людьми часто зображено у формі заплутаних, важких та змінних обставин.

Вартість цього підходу можна зрозуміти, інтерпретуючи кращі або гірші рішення конкретних біблійних героїв. Візьмімо хоча б Авраама та історію із жертвоприношенням. Що мотивувало Авраама принести в жертву Ісаака? Чи міг він відмовитися? Яку роль у цій історії відіграє віра? Чи знаючи, що від нього почнеться великий народ, міг він вести перемовини з Богом, переконувати Його про відсутність сенсу цього випробовування? Ці всі питання набирають значення, коли ми усвідомлюємо, що людина не створена маріонеткою, що має право вибору, що свій вибір може відстоювати, навіть щодо Творця.

Іншою вартістю підходу є зосередження на стратегії як способу досягнення складних цілей. Біблійна історія спасіння неодноразово показує складний процес прийняття рішення біблійними персонажами. Нагромадження конфліктів, воєн, міжусобиць показує, що інтерпретація більшості подій в Біблії не може відбуватися за допомогою простого аналізу. Візьмімо хоча б тексти, де описано Божі накази щодо винищення людей чи народів. Представники сучасного атеїзму охоче звертаються до них, щоб показати негуманний образ Бога як частину доказів про Його неіснування. Але чи така проста герменевтика, позбавлена складного контексту, може дати нам відповідь щодо мотивацій різних сторін конфліктів у Біблії?

Здається, що на ці всі питання хорошою відповіддю буде застосування теорії ігор як підходу до розуміння непростих біблійних описів.

3. У сучасній біблійній герменевтиці, у тому числі православної, віддається перевага методам та підходам, які досить сильно закорінені в церковній традиції. Це алегоричне, типологічне, тропологічне, аналогічне тлумачення текстів Біблії, аналіз біблійних сенсів, історично-критичний метод, який здобув неабияку популярність серед усіх християнських деномінацій. Усі вони дають можливість досить глибоко аналізувати тексти Святого Письма та отримувати правильне його розуміння. Однак розвиток природничих та гуманітарних наук, поглиблені студії над людиною, а також спроби інтерпретації феномену людини у світлі релігійної літератури ставлять біблійні науки, у тому числі герменевтику, перед новими викликами. Так, у ХХ столітті з'являються нові підходи, наприклад, соціологічний, який вивчає суспільний контекст виникнення біблійних текстів, або антропологічний, який цікавиться мовою, релігійним мистецтвом, одягом тощо. Існує також підхід психологічний та психоаналітичний, який зосереджу-

ється на підсвідомості та прагненнях чи бажаннях, аналізує світ символів Біблії.

Як бачимо, сьогодні існують та з'являються все нові методи й підходи інтерпретації Книги книг. Кожен із них має свій фокус досліджень. Але, як здається, підхід, що вивчає можливість застосування теорії ігор у біблійній герменевтиці, відноситься до найбільш інтригуючої тематики Святого Письма – відносин та раціональності поведінки. Адже Біблія – це історія відносин. Передусім Бога та людини, але також історія міжлюдських відносин. Як їх нам треба будувати – на рівні сім'ї, народу, міжетнічних контактів? Як будуються взаємини з Богом, а як їх треба будувати? Ці всі питання можуть розглядатися з точки зору теорії ігор.

Список джерел і літератури:

1. Добыкин Д. Г. Лекции по введению в Священное Писание Ветхого Завета : учеб. пособие / Д. Г. Добыкин; Санкт-Петербург. православная духовная акад. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. православной духовной акад., 2012. – 114 с.
2. Brams S. Biblical Games: Game Theory and the Hebrew Bible. – MIT, 2002. – 236 p.
3. Brams S. Game Theory and the Humanities. – MIT: Bridging Two Worlds, 2011. – 336 p.
4. Peterson M. L. VanArragon R. J. Contemporary Debates in Philosophy of Religion. – Oxford : Blackwell, 2004. – 368 p.
5. Schellenberg J. L. Divine Hiddenness and Human Reason. – Ithaca: Cornell University Press, 2006. – 217 p.
6. Schellenberg J. L. The Hiddenness Argument: Philosophy's New Challenge to Belief in God. — Oxford, 2015. – 160 p.
7. Scherer P. Love Is a Spensthrift. – New York: Harper and Row, 1961. – 230 p.

